

ЗБРОЙНІ СИЛИ В УКРАЇНІ (грудень 1917 р. — квітень 1918 р.)

11—12 грудня 1917 р. у Харкові відбувся 1 Всеукраїнський з'їзд Рад, який проголосив Україну Радянською Республікою, заявив про поширення на її територію чинності ленінських декретів та непідкорення розпорядженням і постановам Центральної Ради. Обраний на з'їзді Центральний Виконавчий Комітет Рад України сформував уряд — Народний секретаріат, який відразу ж приступив до радянського державного будівництва. Одним з перших кроків його діяльності стало формування Червоного козацтва, власне, перших частин регулярної армії. Мета цих частин на тому етапі ні для кого не була секретом — боротьба проти Центральної Ради, каледінщини, утвердження на Україні влади Рад.

В грудні прискорилося створення Червоної гвардії. Особливо швидко росли червоногвардійські загони в Донбасі, який став об'єктом нападів каледінців з Дону. Не дуже відставали від цього регіону і промислові центри всього Лівобережжя, Півдня України. У зростанні червоногвардійських лав поряд з цілеспрямованою агітаційно-масовою і організаційною роботою більшовиків виявлялись настрої пролетарів, що дедалі більше були незадоволені зволіканням у розв'язанні насущних соціальних проблем демократичними партіями (і загальноросійськими і українськими), які встигли проявити себе у ролі урядових партій.

На кінець січня 1918 р. Червона гвардія України об'єднувала 120 тис. озброєних робітників¹, а в багатьох місцях оформились і селянські червоногвардійські загони. Бойова могутність цієї військової сили була, звичайно, не такою, як у регулярних військах, червоногвардійські загони дуже важко було зібрати в єдине ціле для виконання крупних стратегічних завдань. Та з іншого боку, в повсюдному розташуванні червоногвардійських загонів, що відтягували на себе сили суперників, сковували, розпорошували їх, полягали і об'єктивні позитивні якості Червоної гвардії, коли військові дії виплеснулись не на поля битв за участю численних армій, а в робітничі квартали, на підприємства, в казарми, де кінцевий успіх вирішувався бойовими якостями і моральним станом невеликих загонів.

На початок січня 1918 р. обставини зумовили і зміну тактики Раднаркому, який, з одного боку, не домігся в ході грудневих переговорів, щоб Центральна Рада змінила вороже ставлення до Радянської Росії, а з другого, нанісши рішучого військового удару по каледінщині, міг використати частину свого потенціалу і проти іншого суперника на Півдні — Української Ради.

Навколо участі російських червоногвардійців у боях на Україні у грудні 1917 р. — січні 1918 р. з того ж часу і до наших днів точиться чимало суперечок. Далеко не завжди вони набирають безпристрасно наукового характеру, що змушує ще раз звернутись до найголовніших фактів.

Вважаючи головною загрозою для Радянської влади в кінці 1917 р. кадєтсько-каледінський заколот на Дону, В. І. Ленін ще 5 грудня доручив командуючому Петроградським військовим округом В. О. Антонову-Овсієнку підібрати за угодою з головноверхом М. В. Криленком і наркомом у

військових справах М. І. Подвойським кандидата на пост командуючого військами, що діятимуть проти контрреволюції на півдні країни; погодився з пропозицією Антонова-Овсієнка призначити його на цей пост².

Численні документи незаперечно свідчать, що В. І. Леніна, РНК в даному випадку понад усе турбувало становище на каледінському фронті. Щодо Центральної Ради ніяких рішучих кроків не здійснювалось. Навпаки, Раднарком за ініціативою свого голови терміново, 6 і 7 грудня, розглянув на своєму засіданні пропозицію Українського революційного штабу Петроградської крайової військової Ради про мирне врегулювання конфлікту між Центральною Радою і РНК³.

Показово, що В. І. Ленін, обговоривши 8 грудня з В. О. Антоновим-Овсієнком плани боротьби з контрреволюцією на півдні країни, власноручно написав йому посвідчення, згідно якого В. О. Антонов-Овсієнко уповноважувався «для загального керівництва операціями проти каледінських військ і їх пособників»⁴. Наступного дня голова РНК запропонував представнику більшовиків України С. С. Бакинському, що саме перебував у Петрограді, негайно виїхати до Харкова, куди направлявся В. О. Антонов-Овсієнко, щоб сприяти налагодженню ділових, товариських стосунків між наркомом по боротьбі з контрреволюцією на Півдні Росії і місцевими партіями та господарськими працівниками⁵.

11 грудня у розмові по прямому проводу з М. В. Криленком В. І. Ленін дав вказівку вжити «всіх заходів, аж до найбільш революційних, для самого енергійного руху військ і притому у великій кількості» в район Харкова для відсічі каледінським заколотникам⁶.

На цей час у В. О. Антонова-Овсієнка склався загальний план боротьби з контрреволюцією на Півдні. Суть його полягала в тому, щоб всі сили, які могли виступити проти Каледіна, враховуючи також і частини революційних солдатів з Південно-Західного і Румунського фронтів, а також формування з інших фронтів і червоногвардійські загони з Радянської Росії, направити на Харків, а звідти рушити на Дон, Ростов, Новочеркаськ⁷.

На перспективу планувалися військові дії і проти Києва — політичного центру України, та вони відкладалися на невизначений час, необхідний для попереднього збору військових сил. Застраховуючись від непередбаченого повороту подій, В. О. Антонов-Овсієнко домовився з М. В. Криленком про те, що жодного руху військ з фронту на східному напрямку, тобто на Київ, не здійснювалось без згоди командуючого по боротьбі з контрреволюцією на Півдні.

Таким чином, ні про які військові дії проти військ Центральної Ради ні з боку Раднаркому, ні тих сил, які групувалися навколо місцевих більшовиків, у грудні не могло бути й мови⁸. Більше того, Раднарком намагався вести переговори з Центральною Радою. Певні надії пов'язувалися зокрема з тим, що їх від Раднаркому було доручено вести В. О. Кареліну, І. З. Штейнбергу, П. П. Прош'яну — лівим есерам, що ввійшли до уряду. Навіть після I Всеукраїнського з'їзду Рад, пообіцявши ВУЦВК повну підтримку і додержуючись цієї лінії, Рада Народних Комісарів одночасно продовжує курс на ліквідацію конфлікту з Центральною Радою. На засіданні РНК 19 грудня було обговорено доповіді П. П. Прош'яна про його поїздку до Києва і попередні переговори з Радою, Й. В. Сталіна про становище на Україні, В. О. Кареліна про бесіди з делегатами від України, В. Р. Менжинського про фінансові питання. В результаті ухвалили підготовлену В. І. Леніним резолюцію:

«Вислухавши доповідь товариша Прош'яна, що мав як делегат від селян-

ського з'їзду розмову з Винниченком, Грушевським і Поршем та іншими, як офіційними представниками Ради,

— і взявши до уваги, що ці офіційні представники Ради висловили принципіальну готовність почати переговори про угоду з Радою Народних Комісарів на началах визнання Радою Народних Комісарів незалежності народної Української республіки і визнання Радою контрреволюційності Каледіна та його пособників;

— взявши далі до уваги, що Рада Народних Комісарів завжди і безумовно визнавала право всякої нації, в тому числі й української, на незалежне державне існування;

— що всяка спроба усунути війну з Радою, коли б Рада визнала контрреволюційність Каледіна і не заважала війні проти нього, безумовно бажана;

— висловлюючи своє переконання в тому, що тільки Ради української селянської бідноти, робітників і солдатів можуть створити на Україні владу, при якій сутички між братніми народами будуть неможливі;

— Рада Народних Комісарів, вважаючи в той же час за доцільне почати ділові переговори з Радою з метою усунення тих сутичок, які викликані були політикою Ради щодо загального фронту і контрреволюційного повстання Каледіна постановляє:

запропонувати Раді переговори про угоду на вказаних началах і намітити, як один з пунктів, де було б, мабуть, найзручніше вести переговори, міста Смоленськ або Вітебськ⁹.

Як свідчить повний текст наведеного документа, Раднарком більше за все турбувало, як позбутись ворожості з боку Центральної Ради, домогтись від неї хоч невеликої прихильності у боротьбі РНК проти Каледіна.

Звичайно, Радянський уряд Росії не міг не враховувати і того факту, що Центральна Рада перебувала у стані найгострішого конфлікту з Народним секретаріатом і тому доручив Й. В. Сталіну провести з Всеукраїнським ЦВК відповідні консультації, що й було виконано. Вже в ніч з 20 на 21 грудня народний комісар у справах національностей зробив доповідь про переговори¹⁰.

Тим часом різні верстви політично активного населення України дедалі визначеніше і твердіше заявляли про свою готовність до крайніх заходів у боротьби проти Центральної Ради. Досить яскраво це засвідчили повідомлення делегатів з фронтів на об'єднаному засіданні ВЦВК, Петроградської Ради і загальноармійського з'їзду 19 грудня 1917 р.: «Три армії на Південно-Західному фронті заявили, що накази Петлюри вони не визнають і підкоряються лише Раді Народних Комісарів і тов. Криленку»; VIII армія Румунського фронту — «Солдатські маси дедалі більш проймаються усвідомленням контрреволюційного характеру буржуазно-українських замірів»¹¹.

Такі настрої виявлялись все виразніше. Аналізуючи їх, «Правда» 28 грудня 1917 р. в спеціальній статті зазначала: «Незважаючи на всі старання, Центральній Раді не вдається посягти розбрат між українськими і російськими робітниками... Серед солдатів-українців визріває невдоволення Центральною Радою і Генеральним секретаріатом, контрреволюційна політика яких стає очевидною для трудящих мас»¹².

Звичайно, настрої мас виливались і в конкретні дії, реалізувались у процес повсюдного встановлення влади Рад, що після I Всеукраїнського з'їзду Рад набрав значної інтенсивності (він досить детально висвітлений у вітчизняній історіографії). Складовою частиною цього процесу стала і допо-

мога, яку ВЦВК, Народний секретаріат, Верховний головнокомандуючий по боротьбі з контрреволюцією на півдні країни надавали місцевим силам, скеровуваними більшовиками.

Масштаби цієї допомоги визначалися рядом факторів, зокрема, тими досить обмеженими можливостями, які були у розпорядженні Радянського центру у Харкові. Це загони червоних козаків, червоногвардійців, революційних робітників, солдатів, матросів, що прибували з фронтів Радянської Росії. Загалом з боку Радянської України взимку 1918 р. у військових діях взяли участь понад 150 тис. чоловік: біля 120 тис. червоногвардійців, близько 6—7 тис. солдатів, об'єднаних у перші революційні армії (незважаючи на гучні назви, насправді це були досить обмежені військові з'єднання, якими командували Р. Й. Берзін, С. Д. Кудинський), а також 32 тис. революційних воїнів з Радянської Росії (серед них, до речі, теж було немало українців)¹³.

Важливо врахувати, що згадані революційні армії долали значні труднощі і перешкоди з боку противників, перш ніж досягали вирішальних пунктів військового протиборства*. За цих умов важкий тягар відповідальності припав на плечі червоногвардійських загонів, що прибули з Радянської Росії. Основна частина їх складу (близько 20 тисяч) була направлена на каледінський фронт. І лише третина змогла взяти участь у військових діях проти сил Центральної Ради¹⁴. Причому, частина з них була змушена ввійти у пряме військове зіткнення з гайдамаками на катеринославсько-олександрівському напрямі, оскільки він виявився начебто флангом каледінського фронту, і тут виявили військову активність козацькі частини, що прямували на Дон, в союзі з військовими формуваннями, вірними Центральній Раді.

Всі ці факти досить добре відомі кожному історику і одержують свою адекватну оцінку. Так італійський дослідник Дж. Боффа пише: «В перший час більшовики прагнули налагодити контакти і з Українською Радою.

Разом з тим було б невірно бачити в сепаратистських тенденціях 1917—1918 рр. лише простий прояв волі до самовизначення. Сказати, що націоналістичні течії, що відбивали в основному політичні прагнення буржуазної інтелігенції, представляли собою течії меншості, теж було б недостатнім: Ради в цих районах ще не мали підтримки більшості. І ті й інші вели політичну боротьбу за зміцнення своєї бази, причому результат цієї битви був ще не ясним. Трудність скоріше полягала в тому, щоб встановити, в якій мірі вимоги відділення дійсно служили виразом національних почуттів і в якій представляли собою просте прикриття буржуазної реакції проти пролетарської революції в Росії. Центральна Рада шукала союзу з козаками Каледіна, прекрасно знаючи, що в їх особі вона має справу з непримиреними ревнителами «єдиної і неділимої» Російської імперії. Розрив з більшовицьким урядом відбувся саме за цими мотивами»¹⁵.

Думається, що це якраз той випадок, коли коментарі справді зайві.

Питання ж про відповідь (ноту) Ради 29 і 30 грудня 1917 р. вносилося до порядку денного засідань РНК. Після довгих дебатів (у обговоренні взяли участь 13 осіб, серед них — О. Г. Шляпников, В. Р. Менжинський, А. В. Луначарський, Й. В. Сталін, П. П. Прош'ян, П. Ю. Дибенко, О. Г. Шліхтер та ін; В. І. Ленін виступав 7 разів. РНК ухвалив підготовлену Володимиром Іллічем постанову: «Рада Народних Комісарів вважає відповідь Ради настільки невизрадною і ухильною, що вона межує із знуцанням. Основним джерелом незгоди з Радою була та обставина, яку Рада Народних Комісарів ясно вказала в своєму першому зверненні до Ради з про-

позицією мирних переговорів. Саме в цьому зверненні було сказано, що пряма чи посередня підтримка Радою каледінців є для нас безумовна підстава для воєнних дій проти Ради. Навколо Каледіна групуються контрреволюційні елементи з поміщиків і буржуазії, що зібралися з усіх кінців Росії. Проти Каледіна стоїть явно більшість селян і трудового козацтва навіть на Дону. Визнання Радянської влади більшістю населення Росії, і в першу чергу трудящих мас усіх націй, є очевидний для всіх факт. У самій Україні революційний рух українських трудящих класів за повний перехід влади до Рад набирає все більших розмірів і обіцяє перемогу над українською буржуазією в найближчому майбутньому.

Ухилення Ради від відповіді на питання про те, чи припиняє вона пряму й посередню підтримку каледінців, зриває початі нами мирні переговори і покладає на Раду всю відповідальність за продовження громадянської війни, яку почали буржуазні класи різних націй і яка цілком безнадійна, бо величезна більшість робітників, селян і армії рішуче стоїть за соціалістичну радянську республіку.

А національні вимоги українців, самостійність їх народної республіки, її право вимагати федеративних відносин, Рада Народних Комісарів визнає повністю, і вони ніяких спорів не викликають»¹⁶.

Багато дослідників вважають відправною точкою війни між Радянською Росією і Українською Народною Республікою ленінський «Маніфест до українського народу з ультимативними вимогами до Української Ради» від 3 грудня 1917 р. Насправді це далеко не так. Адже весь грудень 1917 р. пройшов у дипломатичних стосунках, демаршах (і Маніфест-ультиматум — перший такий демарш), коли ще залишалась можливість для мирного налагодження конфлікту. Постанова ж РНК від 30 грудня 1917 р. стала віхою, яка позначила зміну у тактиці Російського уряду. Незгода Української Ради порвати з Каледіним розцінювалась як «безумовна підстава для воєнних дій проти Ради», констатувався факт провалу мирних переговорів і визнавався стан продовження громадянської війни.

Переміщення акцентів з миролюбства на войовничість було, звичайно, не випадковим.

На той час прибічники влади Рад домоглися досить серйозних зрушень на свою користь в багатьох регіонах України, одержали ряд військових перемог на каледінському фронті і почасти на південному від Харкова напрямку. В загальний успіх цих сил значний внесок здійснювали повстання, які вибухали з наближенням радянських військ до того чи іншого населеного пункту. Нерідко каледінці, прибічники Центральної Ради, залишали міста ще до підходу регулярних військ, після військових сутичок з повсталими.

Тому у першій декаді січня 1918 р. з чисто військової точки зору рішення про наступ проти головних сил Центральної Ради з Харькова на Полтаву — Київ було логічним. Крім того, в штабі Головнокомандуючого по боротьбі з контрреволюцією на півдні країни стало відомо про наміри Центральної Ради нанести військовий удар через Полтаву у напрямі Харькова — Лозової¹⁷.

Крім народжуваних частин Червоного козацтва, червоногвардійських загонів передбачалось, що у комбінованому поході візьмуть участь у створювані з революційних частин фронту формування, які підійдуть до Києва з Заходу і Північного Заходу, відріжуть місто зі Сходу. Була також досягнута домовленість з представниками київських більшовиків, що прибули до Харькова, щоб у вирішальний момент, коли радянські війська наблизяться до Києва, закликати трудящих міста до повстання проти Ради.

Реалізувати намічений план у всіх його складових частинах не вдалося. Похід на Полтаву — Київ, а також з району Брянська на Київ здійснювався легко, майже без опору військових сил Центральної Ради¹⁸. Тут важливо вірно оцінити фактори, які сприяли цьому.

Чисельної переваги радянські війська над збройними силами Центральної Ради не мали. Це стосується і співвідношення сил у окремих пунктах (наприклад під Полтавою воно було 1:2,5 на користь Ради), і загалом по республіці. Найвища цифра, яка наводиться історіографами для кількісної характеристики збройних сил, що наступали на Київ, ніколи не перевищувала 30 тис.¹⁹.

Ця цифра — 30 тис.— об'єктивна, але водночас і абстрактна щодо історичного моменту України, про який йдеться. Адже, як було показано вище, дві третини військових частин з Радянської Росії брали у той час участь у боротьбі проти каледінців, а якась частина з решти 12 тис. була направлена на південь, «застряла» у ряді пунктів (що цілком природно) в ході просування по території України. Так, достеменно відомо, що зведений загін Муравйова, зформований з червоногвардійців Харкова, двох сотень червоних козаків і бронепоезда, нараховував лише 700 чоловік. Зведений загін катеринославських, донецьких і московських робітників під командуванням П. В. Єгорова складався з 1200 бійців²⁰. Поповнені полтавськими червоногвардійцями, ці два загони, що злились у одну колону в Полтаві і рушили 10 січня з Полтави на Київ. Об'єктивні дослідники давно відійшли від тверджень про те, що процес творення української державності був перерваний агресією численних армій Радянської Росії. Так, І. Лисяк-Рудницький визнає: «...Легенда, що її треба здати до архіву, це казка про «безчисленні полчища» ворогів, що під їх ударами буцімто завалилася українська державність. У дійсності інтервенційні московські армії підчас першої та другої навали (зими 1917—18 та 1918—19) були відносно малі. Кремль до літа 1919 року не диспонував великою регулярною армією. Советська експансія була здібна поширюватися на ті країни, що їхнє власне безголів'я робило з них легку здобич. Якщо могли зберегти незалежність Фінляндія та мініатюрні балтицькі республіки, розташовані перед воротами Петрограда, то чи ж не повинна була встояти кількадесятимільйонна Україна з її велетенськими ресурсами? Також міжнародна кон'юнктура української справи була впродовж перших двох років революції сприятлива. Отже, причини невдачі треба шукати насамперед у внутрішньому стані самого громадянства на Україні»²¹.

Щодо останнього цілком слушного зауваження — то слід однозначно констатувати, що навколо сил Центральної Ради створювався в кінці 1917 р. — на початку 1918 р. своєрідний вакуум, вони з катастрофічною швидкістю позбавлялися підтримки мас, а здеморалізовані військові частини хутко розбігалися, частіше за все ще до прямих військових зіткнень з радянськими військами.

Думається, що близьким до дійсності, а можливо, й найточнішим є аналіз співвідношення військових сил протиборствующих сторін, який дає Д. Дорошенко: «З північного сходу рухалися 12-тисячні більшовицькі сили на чолі з талановитим командувачем Володимиром Антоновим-Овсієнком і його кривавим поплічником Михайлом Муравйовим. Проти них український військовий міністр Симон Петлюра мав розкиданих по різних місцях 15 тис. вояків, що складалися з селянського ополчення вільних козаків, січових стрільців, колишніх військовополонених галичан, кількох невеликих загонів

із фронту та декількох сотень київських гімназистів, що пішли на фронт прямо від шкільної лави»²².

З цими даними майже співпадають оцінки В. О. Антонова-Овсієнка, який вважав, що під час наступу на Київ на боці Центральної Ради було 12—20 тис. вояків»²³. Це були такі частини: Кінний полк «Захистя», складений з воїнів Київського гусарського, 10-го Інгерманландського і Кірасирського полків, Віленського, Чугуївського і Київського військових училищ (800 шабель, 100 кулеметів, 23 гармати, 2 броневики) — спішених 1800 штиків; 1-й Богданівський полк (500 штиків, 40 кулеметів); Шевченківський полк (800 штиків, 30 кулеметів); Богунський полк (800 штиків, 30 кулеметів); Дорошенківський полк (800 штиків, кулемети); Чорноморський курінь (800 штиків і кулемети); загони вільних козаків (20 сотень по 60 козаків в кожній); чехословацький полк (склад невідомий); два гайдамацьких полки (чорних і червоних гайдамаків)²⁴.

Хоч Центральною Радою до останнього моменту мала певну надію на те, що їй можуть прийти на допомогу українізовані частини з фронту (надходили повідомлення про українізацію 9-ї, 12-ї, 31-ї дивізій, різних частин з 17-го, 21-го та 24-го корпусів)²⁵, та вони, за рідкісним винятком, не справились.

Показовими щодо цього були події в 36-му пішому Орловському полку 10-го корпусу ІХ армії Румунського фронту (Буковина, район міст Сучава-Серет). Після українізації він двома ешелонами прибув на початку січня 1918 р. до Кременчука, вибивши малочислених і погано організованих червоногвардійців. Та його якостей, які танули буквально по годині, не вистачило на скільки-небудь серйозний опір проти більш численних загонів, що відразу ж розпочали наступ з Полтави.

Інші частини 10-го корпусу, ще менш дисципліновані, розклалися вже по дорозі і розійшлися по домівках, зірвавши виконання наказів командування²⁶.

Траплялись і випадки, коли частини вантажились у вагони як бойові одиниці, а з відправленням із фронту переставали існувати як такі. Це проходило миттєво, вибухово, з одного боку засвідчуючи прагнення солдат пошвидше дістатися додому, а, по-друге, доводячи відсутність глибоких політичних переконань і марність кількомісячної роботи по українізації війська. Саме така доля спіткала український курінь, що його було сформовано на базі штурмового батальйону 102-ї пішої дивізії 39-го армійського корпусу Особливої армії Південно-Західного фронту²⁷.

Дедалі більше усвідомлюючи брак військових сил, керівники Центральної Ради уважніше почали ставитися до «Вільного козацтва». Його загони все активніше формувалися у містах. В Києві цю справу енергійно направляв інженер М. Ковенко, залучаючи до загонів добровольців робітничу молодь: На початку грудня С. В. Петлюра за погодженням з Радою «Вільного козацтва» наказав провести мобілізацію вільних козаків для створення гарнізонів у містах і на найважливіших залізничних станціях.

17 грудня в Києві на Софійській площі відбувся парад «Вільного козацтва», в якому взяло участь 16 куренів: 3 Подольських, по 2 — Шулявські, Лук'янівські і Святошинські, а також курені — Байковський, Деміївський, Печерський, Арсенальний, заводу Гретера і Криванска, двірців Київ-І і Київ-ІІ²⁸.

Проте в організації «Вільного козацтва» було більше недоліків, ніж плідної, цілеспрямованої роботи.

Промовистий з цього погляду факт, про який згадує черкаський полковий отаман «Вільного козацтва» Я. Водяний. Сам Отаман Українського

«Вільного козацтва» П. П. Скоропадський в грудні 1917 р. «признався мені широ, що він до цього часу не цікавився тою справою, незважаючи на те, що зостав вибраний атаманом «Вільного козацтва», а тепер, коли побачив цілковиту деморалізацію фронту, якій почали вже піддаватися й українізовані частини, він хотів би ближче ознайомитися з системою організації «Вільного козацтва» та цілком віддатися його справі»²⁹.

Врешті-решт, на початку січня 1918 р. Генеральний секретаріат ухвалив передати «Вільне козацтво» під начало Секретаріату військових справ і створити «Реєстрове вільне козацтво» на державному утриманні. Кожен повіт повинен був призначити дві сотні: кінну і пішу. Ці сотні мали боротися з заколотами та анархією³⁰.

Але і на даному напрямку не вдалось досягти скільки-небудь відчутних зрушень. Так, опинившись на середину січня 1918 р. у становищі «генерала без армії» (не у формальному, а у дійсному значенні слова), П. П. Скоропадський відбув спочатку у Білу Церкву, а потім на Звенигородщину, де хотів зібрати вільних козаків для боротьби з більшовиками, але не зміг нічого вдіяти і ні з чим повернувся до Києва.

Надії Центральної Ради значною мірою пов'язувались і з Українським Гайдамацьким Кошем Слобідської України, що складався з двох куренів — «червоних» і «чорних» гайдамаків. В першому здебільшого були солдати-фронтівки, а до другого входили учні юнацької, тобто офіцерської школи. Всього Кіш нараховував біля 300 вояків, дещо збільшившись згодом за рахунок добровольців. Отаманом було призначено колишнього Генерального секретаря С. В. Петлюру. До Кошу було додано 1-у сотню галицьких січових стрільців під керівництвом Р. Сушка у складі майже 200 чоловік.

Останні склали собою частину Галицько-Буковинського куреня, що формувався з галичан-полонених і біженців, починаючи з кінця 1917 р. На чолі куреня поставили Є. Коновальця, а начальником штабу призначено А. Мельника. Крім згаданої сотні існувала й друга (командир — І. Чмола), а також резервна сотня, сотні кулеметників і гарматників — разом біля 500 чоловік.

Звісно, з такими мізерними силами С. В. Петлюра не міг нічого зробити на Лівобережжі** яке йому було наказано боронити від більшовиків, і з початком повстання 15 січня 1918 р. був відкликаний до Києва.

Всього в Києві під час січневого повстання вірними Центральній Раді частинами були: Гайдамацький Кіш Слобідської України, загін вільних козаків, дві сотні січових стрільців, невеликі групи козаків з колишніх полків Богданівського, Полуботківського, ім. Богуна (Георгієвського), відділ матросів Чорноморського флоту. Під час вирішальних подій прибув із Західного фронту полк ім. К. Гордієнка (300 чоловік).

П. Христюк наводить дані, що українським військам у січневих подіях допомагали сотня польських легіонерів та невеликі грузинські загони³¹.

Наявність такого обмеженого контингенту військових робила дуже проблематичною подальшу долю і самої Центральної Ради, і тієї державності, яку вона уособлювала. Голова Генерального секретаріату В. К. Винниченко присвятив з'ясуванню суті цього феномена чимало сторінок у книзі «Відродження нації» і прийшов до досить таких невтішних для себе висновків, частина з яких полягає у наступному: «...Це була війна впливом. Ні більшовики, ні ми не мали регулярного, дисциплінованого війська, яким можна було розпоряджатися по волі керуючого центру, не зважаючи на те, що й як собі там думало й почувало те військо.

Наш вплив був менший. Він був уже остільки малий, що ми з великими

труднощами могли складати якість невеличкі більш-менш дисципліновані частини й висилати їх проти більшовиків. Більшовики, правда, теж не мали великих дисциплінованих частин, але їхня перевага була в тому, що всі наші широкі маси солдатства не ставили їм ніякого опору або навіть переходили на їхній бік, що майже все робітництво кожного міста ставало за ними; що в селах сільська біднота явно була більшовицька; що, словом, величезна більшість самого українського населення була проти нас.

Єдиною активною мілітарною нашою силою була наша інтелігентна мо-лодь і частина національно-свідомого робітництва, яке гаряче стояло за українську державність, розуміючи за нами ту державність так само, як і ми її розуміли...

Я під той час уже не вірив у особливу прихильність народу до Центральної Ради. Але я ніколи не думав, що могла бути в йому така ненависть. Особливо серед солдатів. І особливо серед тих, які не могли навіть говорити по-руськи, а тільки по-українськи, які, значить, були не латишами й не руськими, а своїми, українцями. З якою зневагою, люття, з яким метливим глумом вони говорили про Центральну Раду, Генеральних секретарів, про їхню політику»³².

Думається, що цитування спогадів В. К. Винниченка у даному разі зовсім не надмірні: яскрава, талановита особистість, він, окрім іншого, очевидно, володів і талантом передбачення. І начебто спеціально для нащадків, що будуть спекулювати на суб'єктивному тлумаченні подій тих непростих днів, зазначав: «Коли аналізуєш тепер усі події, які тим бурхливим, болючим віхором проносились крізь історію українського відродження, то перш усього задаєш собі питання: як же сталось, що ті маси, які так гаряче, так віддано піддержували і боронили українську владу, які так горіли національним чуттям і виявляли таку міць національної самосвідомості, як воно так сталось, що вони раптом відвернулись від нас, покинули й навіть повстали проти своєї влади?»

Ми тоді, коли прихильність мас до нас гасла й помирала, пояснювали це більшовизмом. Більшовики, мовляв, здеморалізували солдатські маси, загітували їх, оббрехали українську владу перед ними, розпалили своєю демагогією їхні темні інстинкти, потягли за собою безсовісними, безоглядними обіцянками всяких нездійснених благ — от маси і пішли за ними. А ми, мовляв, чесно поводитись, ми не обіцяли того, що неможливо, ми дбали про організацію життя, ладу, порядку, ми не хотіли руйнувати господарських сил країни, ми кликали маси до дисципліни духу, до роботи, а це здеморалізованим масам не подобалось, і вони через те відвернулись од нас.

Так ми тоді роз'яснили ситуацію. Так, мабуть, будуть роз'яснять її українські історики. Але таке роз'яснення буде або нещире, або наївне, як воно було й у нас.

Так пояснялось й пояснитиметься особливо ще й для того, що вони таки мали національну свідомість, а що їх тільки збаламутили вороги українства й через те вони так схибнули під той час.

Так само вороги українського відродження будуть посилатися на цей момент і доводити, що ніякої національної свідомості у мас не було, бо, отже, вони повстали ж самі проти української влади.

І те й друге пояснення — не вірне. Вся причина в тому, що українська влада, що вся керуюча, партійна українська демократія розійшлася з своїми масами, що вона була соціально непослідовна, нерішуча, невиразна й не соціалістична»³³.

Багато активних учасників подій, відомих, визнаних вчених вбачають

головну причину фактичного провалу у військовому будівництві в некомпетентності ключових лідерів тогочасного українського руху. Так, зокрема, вважають Д. Дорошенко і П. Христюк. «Немає сумніву,— пише останній,— що коли б у влади стояли більш енергійні, більш живі та чулі і більш здатні до творчої революційно-державної роботи політичні діячі, можна було б зробити далеко більше, ніж було зроблено в той час. Особливо кидалась у вічі безрезультатність роботи таких важних в той час відомств, як внутрішні та військові справи. В результаті великих змагань української демократії, справлених на українізацію війська, Генеральне секретарство військових справ під проводом соціал-демократів П е т л ю р и і П о р ш а зуміло зробити тільки одно: повернути цю велику справу в трагікомічний фарс, з бучними парадми, різнокольоровими шликами на козацьких шапках і «власними фронтами» без власного війська. Замість серйозної, розумної, впертої роботи по організації української справді демократичної селянсько-робітничої армії, яка б одчувала свою одмінність від старої армії і знала б своє призначення, відбуваласьь бутафорна українізація армії. Через це, коли діло дійшло до того, щоб пустити в дію українську армію, то її не було»³⁴.

Ще з більшою категоричністю ця думка відстоюється у публікаціях П. Мірчука³⁵, який особливо дорікає В. К. Винниченкові і М. І. Поршеві (останній в другій половині грудня змінив на посту Генерального секретаря військових справ С. В. Петлюру) за те, що з ініціативи українських соціал-демократів Центральна Рада видала 3 січня 1918 р. закон про демобілізацію української армії і створення натомість «народної міліції».

Навряд чи варто так однобічно оцінювати ці рішення, оскільки головною їхньою метою був не розклад, розпуск боездатних частин (їх просто не було, а ті, що рахувались такими, надзвичайно швидко деградували), а спроба з допомогою політичного маневрування завоювати прихильність серед українських вояків, залучити їх на добровільній основі до військової боротьби.

Є в історіографії й точки зору, що заперечують наведені підходи. Так, О. Брик вважає безпідставними твердження, що незначні сили армії УНР зумовлювались пацифістськими поглядами соціалістів (В. К. Винниченко), або загальною м'якістю і нерішучістю більшості членів уряду, які боялись провести примусову мобілізацію. На його думку, «величезна більшість українського народу (а ним було національно несвідоме селянство) була проти відновлення української державності»³⁶.

Очевидно, відкидати жодного з наведених пояснень-міркувань не варто, у кожному з них є своя доля істини, а в сумі вони здатні дати більш-менш повну відповідь на поставлене питання. Хіба що можна зауважити на додаток і таке.

Протягом листопада — грудня 1917 р. з багатьох причин (частково про це йшлося вище: орієнтація на мирний шлях розвитку революційних процесів, безпідставні розрахунки на те, що Центральну Раду можна переобрати «законним» шляхом на з'їзді Рад, відсутність значної кількості збройних сил, тактика оборони щодо збройних виступів гайдамаків, спроби РНК уладнати конфлікт з Радою через мирні переговори тощо) з боку більшовиків, революційних сил практично не було ніяких активних збройних акцій щодо українізованих частин. І це кінець кінцем об'єктивно мало своїм наслідком те, що у особі червоногвардійців, революційних солдатів рядові учасники військових формувань Центральної Ради не вбачали запеклих ворогів, що здійснювали агресію проти українців. Якщо вірним є судження соціологів про те, що політичні сили, люди здебільшого кон-

солідуються не за принципом «за», а за принципом «проти», то його яскравою історичною ілюстрацією можуть бути розглядувані події.

Як би там не було, сам собою напрашується висновок про те, що Центральна Рада, обираючи лінію поведінки восени-взимку 1917 р., без сумніву, розраховувала на досить широку підтримку мас, на значний на той час військовий потенціал, що був у її розпорядженні. Проте цей потенціал надзвичайно швидко розтанув, і вже у другій декаді січня 1918 р. Центральна Рада виявилась нездатною до скільки-небудь серйозного протиборства навіть проти дуже обмежених сил соціалістичної революції. Тому й такі не дуже масштабні операції, як під Крутами 17 січня 1918 р., починають набирати гіпертрофованих оцінок, гучно іменуються історичними битвами. Зовсім не прагнучи поставити під сумнів високої самопожертви юних захисників української державності, жорстокості самого бою, думається, все ж не варто переоцінювати операції, в якій з боку УНР взяло участь лише близько 500 чоловік, причому більше 300 — малонавчені, необстріляні київські студенти і учні.

Без перевірки в хід пускаються твердження, ніби практично всі 300 юнаків³⁷ загинули від рук озвірилих, п'яних матросів-балтійців, що наступали на Крути (а кількість наступаючих перевищувала 6 тис.), хоч в тих же виданнях, коли мова заходить про фактичні підтвердження, військове спорядження сторін, масштаби бою, вони входять в дуже серйозну невідповідність з висновками³⁸. Не ставлячи тут завдання відновити всю картину бою, його перебіг, спростувати ті неточності, а то й просто міфи, вигадки, яких накопичилось немало в літературі (на жаль, їх припускаються іноді й серйозні дослідники, наприклад, Д. Дорошенко), хотілось би звернути увагу лише на те, що це був, практично, єдиний скільки-небудь помітний бій на захист УНР і Центральної Ради. І, за великим рахунком, варто не стільки захоплюватись героїзмом молоді, скільки тверезо заключити: якщо за дев'ять з лишнім місяців боротьби за національну державність дійшло до того, що не було інших сил для її оборони, окрім тих, що сконцентрувались під Крутами, то доля цієї державності, її близький крах були передрішені, невідворотні.

Не продемонстрували вірні Центральній Раді війська надійних бойових кондицій і проти повстанців у Києві. Маючи явну чисельну перевагу, їм за тиждень боїв (15—21 січня) ледве вдалося подолати повсталих, хоча ті піднялись на боротьбу, всупереч попередньому плану, передчасно, виявились малопідготовленими до військових дій, які до того ж були недостатньо узгодженими, розрізненими, низькопрофесійними. Щоправда, не варто скидати з рахунку героїзму повстанців, їх стійкості, відданості революційним ідеалам. Однак в історіографії попередніх років, очевидно, існував суттєвий перекис у зображенні масштабності сил, що брали участь в боях з обох сторін, виникали ускладнення у розумінні затяжного характеру протиборства***.

Втрата Центральною Радою авторитету набрала настільки всеохоплюючого, незворотного характеру, що на настрої мас, в тому числі й вояків, уже не справляла жодного враження законодавча діяльність Ради і навіть проголошення IV Універсалом незалежності Української Народної Республіки, що, правда, навіть за визнанням М. С. Грушевського мало характер урочистості, але «хатньої, інтимної». Звертаючись до народу України, Центральна Рада заявляла: «Твоєю силою, волею, словом утворилась на Українській землі вільна Українська Народна Республіка. Здійснилася давня мрія Твоїх батьків, борців за волю й право робочого люду!

Та в трудну годину народилась воля України. Чотири роки жорстокої війни обезсилили наш край і народ. Фабрики не виробляють товарів. Підприємства здержують свою працю, залізні дороги розбиті, гроші падають у ціні. Кількість хліба зменшується. Наступає голод. По краю розмножилися ватаги грабіжників і убийників, особливо, коли з фронту рушило російське військо, творячи криваву різню, безлад і руїну на нашій землі.

З приводу всього того не могли відбутися вибори до Українських Установчих Зборів у визначеним нашим попереднім Універсалом реченці й не могли відбутися ті Збори, визначені на нинішній день, щоб перебрати з наших рук тимчасову найвищу революційну владу над Україною, установити лад у нашій Народній Республіці й zorganizувати нове Правительство.

А тим часом петроградське Правительство Народних Комісарів виповіло війну Україні, щоб повернути вільну Українську Республіку під свою владу, і посилає на наші землі свої війська — червону гвардію, більшовиків, які граблять хліб у наших селян і без ніякої заплати вивозять його в Росію, не зоставляючи навіть зерна, приготовленого на засів, убивають невинних людей і сіють усюди анархію, убийство й злочин.

Ми, Українська Центральна Рада, робили всякі заходи, щоб не допустити до тої братовбивчої війни двох сусідніх народів, але петроградське Правительство не пішло нам назустріч і веде далі криваву боротьбу з нашим народом і Республікою.

Крім того теж саме петроградське Правительство Народних Комісарів починає проволікати заключення мира й закликає до нової війни, називаючи її «святою», знов полетиться кров, знов нещасний робочий люд буде мусити приносити в жертву своє життя.

Ми, Українська Центральна Рада, вибрана з'їздами селян, робітників і солдатів України, в ніякім разі не можемо згодитися на те, ніяких війн піддержувати не будемо, бо український народ бажає мира й мир повинен прийти можливо як найскоріше.

Та для того, щоб ні російське Правительство, ні ніяке інше не ставило перешкод Україні в установленню того бажаного мира, для того, щоб повести свій край до ладу, творчої праці, закріплення революції й нашої волі, ми, Українська Центральна Рада, оповіщаємо всім горожанам України:

Віднині Українська Народна Республіка стає самостійною, від нікого незалежною, вільною, суверенною Державою Українського Народу.

З усіма сусідніми державами, а саме Росією, Польщею, Австрією, Румунією, Туреччиною й іншими ми бажаємо жити в згоді й приязні, але ніяка з них не може вмішуватися в життя самостійної Української Республіки.

Владу у ній буде належати тільки до народу України, іменем якого, поки зберуться Українські Установчі Збори, будемо правити ми, Українська Центральна Рада, представництво робочого народу — селян, робітників і солдатів та виконуючий орган, який віднині буде називатися Р а д о ю Н а р о д н и х М і н і с т р і в»³⁹.

Проголошення України самостійною державою давало їй змогу підписати на оформленій юридично підставі договір з країнами австро-німецького блоку. В числі інших політичних розрахунків, які керували Центральною Радою, був і такий. Оскільки не вдалось забезпечити собі військового захисту на власній території, залишилось сподіватись, що із підписанням миру можна буде домовитись про надсилку з-за кордону на Україну частин галицьких

січових стрільців, що створювались в Австро-Угорщині, а також формувань з українських військовополонених у Німеччині.

М. С. Грушевський прямо говорив: «...Українське правительство приклало всі зусилля до того, щоб протриматись в Києві можливо довше, аби відданням його не поспувати свого міжнародного становища і справи миру. Воно сподівалося, що мир з Центральними державами принесе Україні не тільки можливість повної демобілізації, свободнішого упорядкування внутрішніх справ, відкриття границі для довозу різних товарів, незвичайно потрібних для широких українських мас, але й поворот українських військовополонених, заходами українських інструкторів освідмлених, обучених і організованих в полки для боротьби за визволення України. Сим з самого початку війни зайнявся «Союз визволення України» на випадок можливого конфлікту України з Росією, і тепер на всі свідомі українські кадри наклались великі надії супроти розкладу війська на Україні. Так само, з огляду на велику цінність, яка виявилась за відділами галицьких січових стрільців, що організувались на Україні з військовополонених і виселенців і віддавали важну прислугу Україні, вважалось важним в даній хвилі дістати такі січові дружини з Австрії. З цих мотивів провідні фракції Ц. Р. і українське правительство вважало потрібним все зробити, ціною яких-небудь жертв, щоб улегшити заключення миру. Одним з важніших моментів з сього погляду, як я вже сказав, було протриматись у Києві бодай до моменту, коли справа миру буде рішена зовсім»⁴⁰.

Тим часом Київ довелося залишити. В ніч на 26 січня 1918 р. керівництво Центральної Ради і частина Ради Міністрів, очолюваної на той час Голубовичем, виїхали до Житомира.

На переговорах у Бресті-Литовському австрійська і німецька делегації, посилаючись на технічні труднощі передислокації українських військ для передачі їх під начало Центральної Ради, домагалась походу на Україну власних регулярних військових сил****. Делегація УНР спробувала після відповідних консультацій з урядом, що вже був у Житомирі, домовитись, щоб німецькі війська розташувались лише по лінії північного кордону України. Та, маючи реальну силу, австро-німецька сторона не стільки домовлялась, скільки диктувала умови. І вона без особливих труднощів, скориставшись з безпорадності Центральної Ради, провела такі умови, згідно яких збройні сили Австро-Угорщини і Німеччини мали просунутись углиб України як гарант додержання інших положень договору, що вироблявся.

Відступаючи з Києва, необхідно було дати лад тим військам, які попрямували за Центральною Радою. Всього місто залишило біля 3 тис. озброєних вояків. Скільки-небудь укомплектованих, боєздатних частин тут не було: від Георгієвського полку лишилось всього 8 чол., Полуботківського — 5, Богданівського — 120, Дорошенківського — 80. Найбільшою частиною був Республіканський полк Болбочана⁴¹.

В містечку Ігнатівці на річці Ірпінь було проведено реорганізацію і всі окремі частини злито в окремий Запорозький загін на чолі з генералом Присовським. Окремо залишився лише Гайдамацький Кіш С. В. Петлюри, до якого приєднались «Вільні козаки» М. Ковенка та відділ галицьких січовиків, що охороняв уряд і з ним попрямував без зупинки до Житомира.

Відступивши аж до Сарн, де вдалося значно поповнити боєкомплекти, озброєння, Запорозький загін уже під час німецького наступу, що почався 18 лютого, повернув назад і зайняв з боєм Житомир. В цей час загін було поділено на два курені, командирами яких призначено Присовського і Болбочана.

Радянські війська не могли вчинити серйозного опору наступаючим німецьким військам (їх чисельність перевищувала 450 тис. чоловік). Українські частини, що часто йшли попереду австро-німецьких підрозділів****, займали пункт за пунктом без бою. 1 березня вони були вже в Святошині: відділ генерала Присовського, Слобідський Кіш Петлюри і січові стрільці Коновальця.

Після повернення до Києва Запорозький загін під командуванням генерала Присовського був перетворений на Запорозьку дивізію, а командуючим через певний час призначено генерала Натієва. До складу дивізії ввійшли: 1-й Запорозький полк ім. гетьмана Дорошенка, 2-й Запорозький піший полк, 3-й Гайдамацький піший полк, гарматний запорозький полк, кінний ім. К. Гордієнка полк, інженерний полк, панцерний дивізіон, а також Богданівський полк, який був виділений в окрему одиницю. Спочатку дивізія була недоукомплектована, її чисельність не перевищувала 5 тис. чоловік. Під час походу на Лівобережну Україну в березні — квітні 1918 р. вона значно поповнилася і була розгорнута в Запорозький корпус. Крім згаданих підрозділів, було створено кінно-гірський дивізіон і повітроплавний відділ, а панцерний дивізіон перетворено на авто-бронедивізіон⁴².

Запорозька дивізія, її наступник — Запорозький корпус виявили непогані бойові якості, беручи участь у боях з радянськими військами на Лівобережжі і в Криму, на літо 1918 р. були дислоковані на східних кордонах України.

Єдиною збройною силою, що залишилася після відбуття на фронт Запорозької дивізії, в Києві були січові стрільці, що в квітні 1918 р. розгорнулися в полк: 3 піших сотні, 1 сотня кулеметів, 1 сотня кавалерії і 2 батареї. Командиром полку був полковник Є. Коновалець, начальником штабу — підполковник А. Мельник. В середині березня до Києва прибула також частина дивізії синьожупанників під командуванням генерала Зелінського (друга тимчасово розташувалася в Чернігові). Дивізії були сформовані з полонених українців у німецьких таборах Раштадт, Вецляр, Зальцведель, а згодом у с. Голобах на Волині заходами Союзу Визволення України (Р. Смаль-Стоцький) в лютому — березні 1917 р.⁴³

Якщо не рахувати дрібних добровольчих формувань, цим і обмежувались в той час сили Центральної Ради, Кабінету Міністрів.

Запорозький корпус і галицький полк січових стрільців, синьожупанна дивізія, за оцінками фахівців, були вже чисто регулярними частинами і становили тодішні українські збройні сили⁴⁴.

В березні — квітні 1918 р. українська армія мала біля 15 тисяч війська, в тому числі 12—13 тисяч бойовиків, 9—11 тис. багнетів та 2 тисячі шабель, близько 60 гармат, 250 скорострілів та 12 панцерних самоходів⁴⁵.

Військове міністерство УНР, Генеральний штаб почали працювати над проектом створення української регулярної армії. Передбачалося реалізувати територіальний принцип комплектування 8 корпусів піхоти і 4, 5 дивізій кінноти. 17 квітня 1918 р., військовий міністр А. Жуковський призначив виконуючими обов'язки корпусів отаманів Мартинюка (Київський корпус), Дядюшу (Волинський), Клименка (Подільський), Колодія (Одеський), Дорошкевича (Чернігівський), Осецького (Полтавський), Волкобая (Харківський), Васильченка (Катеринославський). Міністерство і штаб розробили план формування корпусів, встановили строки призову на службу, визначили збірні пункти територіальних округів, заснували мережу губерніальних і повітових комендатур. Передбачалося, що штаби корпусів і дивізій територіальної армії візьмуть на себе облік і призив військово-

зобов'язаних. Конкретних результатів праці можна було сподіватися вже восени 1918 р.⁴⁶

Але дочекатись до цього не судилося. 28 квітня 1918 р. німецькі окупанти грубо розігнали Центральну Раду. На Україні встановився гетьманський режим генерала П. П. Скоропадського, що став маріонеткою у руках окупантів. Ні Центральна Рада, ні її збройні сили жодного опору не виявили.

Німці ще напередодні перевороту, в ніч з 26 на 27 квітня, роззброїли дивізію синьожупаників. Другу дивізію синьожупаників наступного дня наказав роззброїти за угодою з німецьким командуванням військовий міністр А. Жуковський.

Приміщення Педагогічного музею, де засідала Центральна Рада, було захоплене за допомогою кількох сотень гетьманців практично без перешкод. Лише загін січових стрільців заявив про свою готовність захищати Центральну Раду. Та Є. Коновалець з'явився до П. П. Скоропадського і висловив готовність служити гетьману в разі згоди всіх січовиків. Оскільки останні не могли відразу ж визначитись, завагались, їх просто заарештували і розпустили. Під час заворушення було вбито трьох гетьманців.

Єдиною дієспроможною одиницею залишалась дивізія генерала Натієва (частина Запорозького корпусу), яка перебувала на фронті і у стосунках з німцями і гетьманом ніякої політичної ролі відігравати не могла.

На периферії, не враховуючи, як деякий виняток, прийняття мало що важивших резолюцій протесту, звістки про розгін Центральної Ради були зустрінуті байдуже.

Так скінчилася доба Центральної Ради, перший період історії Української Народної Республіки. Звичайно, факторів, що зумовили саме таку розв'язку, було чимало. І вони з'ясовуються протягом десятиріч істориками, політологами.

В плані ж розглянутої проблеми напрошуються висновки, найголовніший з яких полягає у наступному.

Українська Народна Республіка не змогла вистояти у військових конфліктах, якими наповнювався тогочасний етап історичного розвитку, через брак належних військових сил. Утворився величезний розрив між спробами відродження, зміцнення національної державності і відповідним забезпеченням її функціонування, передусім гарантією невторчання в цей процес іззовні.

В числі головних причин такого невтішного фіналу можна назвати такі.

Лідери національно-визвольного руху, керівні діячі Центральної Ради не мали чітких планів в галузі національно-військового будівництва, довгий час уявляли військове питання похідним від розв'язання наріжного питання — про національно-територіальну автономію України в складі федеративної демократичної республіки — Росії. Вони почасти не змогли належною мірою оцінити, а почасти виявили просто страх перед стихійним рухом до українізації частин старої російської армії. Як не дивно, вони не змогли вловити прямої залежності і водночас складного діалектичного взаємозв'язку між метою національно-визвольного руху і найбільш надійним шляхом її досягнення: адже хто-хто, а лідери Центральної Ради добре знали, що переговори з Тимчасовим урядом про автономний устрій України, самочинне видання актів про запровадження автономії і утворення УНР ініціювали саме солдати-українці, їх найбільш політизована частина, зібрана на I—III Всеукраїнських військових з'їздах.

Проте сприятливий момент для того, щоб оволодіти стихійним

національним рухом у армії, спрямувати його в бажане русло був упущений і ніякі запізнілі спроби поправити становище успіху не мали. Процес українізації армії «перекрив» процес її загального розкладу, що виявився потужнішим, зміг подолати національні форми.

Не було виявлено достатньої уваги і до добровольчих військових формувань типу «Вільного козацтва», які теж без належної підтримки і спрямування потенціальної сили в чітке русло не знайшли себе в складних подіях, врешті-решт виявилися мало ефективними.

Лідерами українського руху було допущено і чимало суб'єктивних помилок, що негативно позначались на проблемі будівництва власних збройних сил: від хибних теоретичних уяв про можливість на тому історичному етапі заміни регулярного війська народною міліцією до особистісної неприязні, суперництва, ворожечі, що згубно вплинула кінець кінцем на долю національно-державного утворення.

Українська Народна Республіка виявилася практично повністю беззахисною перед зовнішнім ворогом, стала легкою здобиччю інонаціональних сил. Цей висновок носить загальний характер, він може цілком відноситись і до Української Радянської Соціалістичної Республіки, що хоч і будувалась на інших засадах, аніж УНР, не змогла протистояти австро-німецьким окупантам теж через брак відповідних збройних сил.

Неупереджений аналіз минулого підказує нагальний урок і для сьогодення: серед пріоритетних напрямів становлення відродженої державності українського народу в нинішньому світі з величезним військовим потенціалом і дуже непростими державними стосунками має бути оперативне будівництво власних збройних сил, здатних гарантувати незалежність, суверенітет, свободу України. Без належної уваги до цього питання найпрекрасніші і найблагородніші задуми можуть виявитись нездійсненими.

¹ Гарчев П. І. Червона гвардія України в боротьбі за владу Рад.— К., 1983.— С. 17, 67—68.

² Владимир Ильич Ленин. Биографическая хроника. Т. 5— М.: 1974.— С. 110—111.

³ Там же.— С. 115

⁴ Там же.— С. 118—119.

⁵ Там же.— С. 122.

⁶ Ленинский сборник. XXXVII.— С. 61—62.

⁷ Антонов-Овсеенко В. А. Записки о гражданской войне. Т. 1.— М., 1924.— С. 22, 25, 29—36, 50—52.

⁸ Там же.— С. 50.

⁹ Ленин В. І. Резолюція Ради Народних Комісарів про переговори з Радою // Повне збр. творів.— Т. 35.— С. 176—177.

¹⁰ Російський центр зберігання і використання документів новітньої історії (колишній ЦПАИМЛ при ЦК КПРС), ф. 19, оп. 1, спр. 31, арк. 2.

¹¹ Протоколи ВЦИК II созыва.— М., 1918.— С.— 159—160, 166.

¹² Правда.— 1917.— 23 грудня — № 222.

¹³ Гарчев П. І. Назв. праця.— С. 67—68. Прагнення відмежуватись від тих авторів, які свідомо завищують масштаби участі військ Росії у громадянській війні на Україні, продиктовано зовсім не намаганням хоч в якійсь мірі виправдати їх дії (уже той факт, що вони опинились врешті-решт під Києвом і в Києві, тоді як жоден Український солдат з подібною метою не переступав чужого кордону, говорить сам за себе). Важливо зовсім інше. Лише максимально точний, об'єктивний аналіз політичних реалій здатен забезпечити найбільш високу науковість висновків з минулого досвіду.

* Як це не може здатись на перший погляд парадоксальним, проте чинячи перешкоди для відправки на Дон більшовизованих частин з фронту, Центральна Рада домоглася того, що примножила чисельність військ, які залишились у незначному віддаленні від Києва, кінець кінцем у вирішальний момент були використані для наступу на головну цитадель Ради. (Антонов-Овсеенко В. О.) Назв. праця.— С. 32—33).

¹⁴ Гарчев П. І. Назв. праця.— С. 168.

- ¹⁵ Б о ф ф а Дж. История Советского Союза. От революции до второй мировой войны. Ленин и Сталин. 1917—1941.— М., 1990.— С. 81.
- ¹⁶ В л а д и м и р И л ь и ч Л е н и н. Биографическая хроника.— Т. 5.— С. 159, 161—162; Л е н и н В. И. Постановов РНК про відповідь Ради Народних Комісарів // Повне збір. творів.— Т. 35.— С. 203—204; Російський центр зберігання і використання документів новітньої історії, ф. 19, оп. 1, спр. 37, арк. 23.
- ¹⁷ А н т о н о в - О в с і е н к о В. О. Назв. праця.— С. 133.
- ¹⁸ Там же.— С. 135—155.
- ¹⁹ М і р ч у к П. Українсько-московська війна (1917—1919).— Торонто, 1957.— С. 3—4.
- ²⁰ Г а р ч е в П. І. Назв. праця.— С. 104.
- ²¹ Л и с я к - Р у д н и ц ь к и й І. Між історією і політикою.— Мюнхен, 1973.— С. 215.
- ²² Д о р о ш е н к о Д. Історія України 1917—1923. Доба Центральної Ради.— Т. 1 — Нью-Йорк, 1954.— С. 306—307.
- ²³ А н т о н о в - О в с і е н к о В. О. Назв. праця.— С. 142, 150. Автор, судячи з усього, не довіряє даним розвідки рєвштабу ставки, згідно яких радівці стягнули до Києва на початок січня до 100 тис. військових (Там же.— С. 131).
- ²⁴ Там же.— С. 149—150.
- ²⁵ П р и х о д а В. Симон Петлюра, вождь Українського Війська // Табор. Военно-научковий журнал.— Варшава, 1936.— № 28—29.— С. 5.
- ²⁶ К о р н і і в В. Спогади про українізацію 36-го пішого Орловського полку (Х корпусу російської армії) в році 1917. // За державність (Каліш). 36. 1.— 1929.— С. 62—71; А н т о н о в - О в с і е н к о В. О. Назв. праця.— С. 88, 154.
- ²⁷ Н а у м е н к о Ю. На переломі (Причинки до історії українізації частин в російській армії.— Луцьк-Рівне в 1917 р. // За державність. 36. 5.— С. 188.
- ²⁸ 1917 год на Киевщине. Хроника событий.— С. 452; Д о р о ш е н к о Д. Назв. праця.— С. 372.
- ²⁹ В о д я н и й Я. Виступ Вільного Козацтва проти москалів на ст. Вінниці (Уривок із спогадів) // За державність. (Каліш).— 36. 5.— 1935.— С. 200, 205.
- ³⁰ Д о р о ш е н к о Д. Назв. праця.— С. 372.
- ** Єдине, що змогли здійснити січові стрільці, так це роззброїти Наливайківський полк у Брорах (1200 чоловік), який перейшов на бік більшовиків і загрожував вдарити петлюрівцям з тилу (Д о р о ш е н к о Д. Назв. праця.— С. 279—280).
- ³¹ Х р и с т ю к П. Назв. праця.— С. 127.
- ³² В и н н и ч е н к о В. Відродження нації.— Київ-Відень.— Ч. II.— С. 216—217, 254—255, 260.
- ³³ Там же.— С. 88—89.
- ³⁴ Х р и с т ю к П. Замітки і матеріали до історії української революції. 1917—1920.— 27 жовт.— № 162.
- ³⁵ М і р ч у к П. Назв. праця.— С. 59.
- ³⁶ Б р и к О. Тернистий шлях українського уряду.— Вінніпег, 1969.— С. 5.
- ³⁷ З б а р а з ь к и й С. Крути. До 40-річчя Великого Чипу. 29-го січня 1918 р.— Мюнхен — Нью-Йорк, 1958.— С. 87.
- ³⁸ Там же.— С. 3—4, 84—85 та ін.
- *** Подібно до цього, дослідники залишали без уваги і професійно точну оцінку зволікання із зайняттям Києва військами Муравйова, яку свого часу дав В. О. Антонов-Овсієнко, пояснюючи це «недосвідченістю червоногвардійців і нерішучістю фронтовиків» (А н т о н о в - О в с і е н к о В. О. Назв. праця.— С. 152).
- ³⁹ Цит. за: В и н н и ч е н к о В. Відродження нації.— Ч. II.— С. 244—247.
- ⁴⁰ Г р у ш е в с ь к и й М. Ілюстрована історія України.— Київ — Відень, 1921; Нью-Йорк, 1967.— С. 562—563.
- **** Про ставлення Центральної Ради (її верхівки) до власних збройних сил, до своїх оборонців свідчить і такий факт. Вирішивши на вузькому засіданні евакууватись, про це не сповістили ні штаб оборони Києва, ні військове міністерство (за винятком одного товариша міністра), ні штаб «Вільного козацтва». (Д о р о ш е н к о Д. Назв. праця.— С. 327).
- ⁴¹ М о н к е в и ч Б. Слідами новітніх запорожців.— Львів, 1928.— С. 8—9.
- ***** На той час українські частини були ще досить слабкі і навіть тогочасний військовий міністр А. Жуковський висловлював побоювання з приводу того, щоб цю єдину військову опору Центральної Ради направляти авангардом на Київ (С м о в с ь к и й К. Гайдамацький Кіш Слобідської України та його артилерія в 1917—1918 році // За державність. 36. 5.— Каліш, 1935.— С. 145.
- ⁴² Д о р о ш е н к о Д. Назв. праця.— С. 380.
- ⁴³ Там же.— С. 380—382; Енциклопедія українознавства. Т. 1.— С. 1178; Історія українського війська. Друге доп. вид.— Вінніпег, 1953.— С. 387—390.
- ⁴⁴ Історія українського війська.— С. 382—385.
- ⁴⁵ Там же.— С. 385.
- ⁴⁶ Д о р о ш е н к о Д. Назв. праця.— С. 234.